

in ethnographic expeditions and he collected archival folklore material. Stages of active participation of Paul Zhytets'ky in social and political life is described. Determined impact of social environment on development and establishment of teacher's views on cultural and educational activities in Ukraine is revealed. The author determines the main factors that define the formation of Paul Zhytets'ky as personality and the conception of his outlook (national, patriotic, cultural, educational, scientific one).

Key words: Paul Zhytets'ky, the second half of the XIX – beginning of the XX century, education, upbringing, Poltava seminary, diocesan seminary of Poltava, Kyiv Theological Academy, formation of outlook persuasions.

УДК 37.035.6 «19»

Кульчицький В.Й.*

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються фактори розвитку соціально-педагогічних особливостей патріотичного виховання в Україні другої половини ХХ століття; висвітлюється особлива роль патріотичного виховання в становленні молоді людини як особистості; аналізуються теоретичні засади, стан та проблеми патріотичного виховання молоді в означений період; на основі історико-педагогічного досвіду обґрунтовується необхідність виокремлення соціально-педагогічних особливостей розвитку патріотичного виховання молоді України як об'єктивної потреби сучасного українського суспільства; зроблено висновки про необхідність вивчення й аналізу з точки зору сьогодення цілісної поетапної системи патріотичного виховання молоді в радянські часи.

Ключові слова: соціально-педагогічний розвиток, патріотичне виховання, особистість, молодь.

Роки незалежності України довели, що нерозв'язаність проблеми об'єднання, відродження української нації пов'язана насамперед із відсутністю консолідованої, національно свідомої, міцної української влади, недостатнім рівнем розуміння національною елітою історичної відповідальності перед сучасниками та майбутніми поколіннями українського народу. Сучасній владі слід зрозуміти: політика у сфері державотворення, націєтворення буде в тому разі успішною, якщо будуватиметься на міцному фундаменті, закладеному передусім на патріотичному вихованні молодого покоління.

Актуальність проблеми обумовлена необхідністю розвитку патріотизму починаючи з шкільного віку. У цей період відбувається формування культурно-ціннісних орієнтацій духовно-етичної основи особистості дитини, розвиток її емоцій, відчуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, починається процес національно-культурної самоідентифікації, усвідомлення себе в навколишньому світі.

Надзвичайно важливими в обґрунтуванні сучасних потреб посилення патріотичного виховання української молоді є думки видатних українських педагогів, психологів, які здавна розділяли позиції про те, що виховання повинно мати яскраво виражений національний характер. Наявність національного змісту у виховному процесі має сприяти поверненню до джерел, до першовитоків, заступати місце суцільної бездуховності, виробляти ідеали національної гармонії [8].

Патріотичне виховання містить у собі самобутній зміст, форми й методи впливу на особистість, які найповніше відповідають її природним ознакам. Воно є надійною основою культурно-історичного розвитку нації, а відтак – і особистості. Сьогодні виховання патріотичної свідомості у молоді є першочерговим завданням на шляху становлення української держави. Вирішення цього завдання значною мірою може бути забезпечене зусиллями сучасної освітньої доктрини.

* © Кульчицький В.Й.*

Сьогодні багато авторів прямо й опосередковано працюють у контексті дослідження патріотичного виховання. Цій проблематиці присвячено фундаментальні праці сучасних учених-педагогів – А. Афанасьєва, М. Дробнохода, О. Вишневського, В. Гонського, В. Івашковського, П. Ігнатенко, Н. Іщук, П. Кононенка, В. Майбороди, Р. Петронговського, А. Погрібного, В. Поплужного, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Скрипиць, О. Сухомлинської, М. Стельмахович, М. Чепіль, К. Чорної тощо. Психологічну складову патріотизму досліджують у своїх наукових працях сучасні психологи А. Богуш, М. Боришевський, В. Котирло. Питання формування військового патріотизму певною мірою розглянуто в роботах А. Абрамова, В. Баранівського, В. Лутовінова, В. Осьодла, В. Стасюка, Ю. Красильника.

Метою статті є аналіз факторів розвитку соціально-педагогічних особливостей патріотичного виховання в Україні другої половини ХХ століття.

Соціально-педагогічний та психологічний аналіз структури патріотизму як складного утворення дозволяє виділити її складові, як: емоційно-психологічну, раціонально-ідеологічну та дієво-практичну. Єдність цих компонентів підвищує силу впливу патріотизму на прогресивний розвиток суспільства: «Якщо це почуття виростає до свідомої відповідальності за долю Батьківщини, то воно служить важливим стимулом в щоденних вчинках окремих людей і, отже, могутнім двигуном прогресу суспільства в цілому» [4, с. 23].

У зв'язку зі зміною соціальних цінностей і трансформацією життєвих орієнтацій у сучасному суспільстві нового підходу вимагає висвітлення проблеми патріотичного виховання підростаючого покоління у школах України.

У нашій країні довгий час панувала ідеологічна установка на виховання людини в дусі комуністичних ідеалів, які втратили свою привабливість, а нові орієнтації доки не склалися. Без виховання гуманізму та патріотизму в підростаючих поколіннях немає майбутнього для української спільноти. Докорінні зміни в суспільній свідомості та соціальній практиці, що відбулися за останнє десятиліття, визначають подальші перспективи розвитку людини.

Саме тому у пропонованій статті нами на основі історико-педагогічного досвіду буде обґрунтовано необхідність виокремлення соціально-педагогічних особливостей розвитку патріотичного виховання молоді України як об'єктивної потреби сучасного українського суспільства. Для цього вкрай важливо здійснити аналіз факторів розвитку патріотичного виховання в системі освіти України другої половини ХХ століття; вичленити соціально-педагогічні аспекти виховання патріотизму у шкільній молоді.

На основі ретроспективного аналізу науково-педагогічних матеріалів нами було визначено такі соціально-педагогічні передумови розвитку патріотичного виховання другої половини ХХ ст.:

- 1) піднесення морального духу та патріотизму населення країни;
- 2) актуалізація проблем патріотичного виховання;
- 3) відбудова матеріально-технічної бази культурно-освітніх закладів;
- 4) створення широкої мережі шкіл, а також закладів позашкільної та позакласної роботи;
- 5) творча діяльність відомих педагогів і митців.

На основі вчення про природу й суспільство українські педагоги та психологи другої половини ХХ ст. будували своє вчення про мораль і патріотизм. Мораль – це одна з форм ідеології. Особистість – член колективу: її особисті інтереси повинні беззастережно підкорятись інтересам колективу. Саме тому в Україні II половини ХХ ст. педагогічна думка була спрямована на те, щоб виховати ідеологічно та морально стійку особистість, яка б була сформована в дусі колективного патріотизму [2, с. 16].

Так, у постанові 1977 р. «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» пікреслювалась необхідність «добиватись, щоб одержані в школі знання стали міцною основою марксистсько-ленінського світогляду молоді, радянського патріотизму і пролетарського

інтернаціоналізму» [6, с. 271]. Таким чином, школу було перетворено в ідеологічну установу компартії, яка виконувала завдання «сформувати нову історичну спільність – радянський народ» [6, с. 272].

Денаціоналізація освіти призвела до деформації суспільної моралі, освіта перестала бути демократичною, культивувався унітарний підхід до шкільної справи. Утрата зв'язків між поколіннями, відсутність знання національних традицій, родинних коренів обернулися величезними моральними збитками. Як підкреслював В. Скуратівський, «ми збайдужіли до своєї історії, пісні, традиції, звичаїв, до своїх духовних витоків. Ми ж бо знаємо, як упродовж десятиліть велося те інтернаціональне (патріотичне) виховання, що ми відчуваємося безбатченками на рідній землі...» [6, с. 270].

Однак викреслити цей період з розвитку педагогічної думки було б не тільки неправильно, а й шкідливо, оскільки при зовнішньому інтернаціоналізмі педагогіка не втратила своєї внутрішньої сутності як науки, що обґрунтовує виховання для майбутнього, опираючись на історію народу, його традиції, культуру.

Це добре видно з педагогічної спадщини видатного українського педагога того часу В. Сухомлинського, який виховання патріотизму асоціював насамперед з працелюбністю, яка забезпечує примноження національних багатств, з любов'ю до рідної природи, яка розвиває емоційну сферу дитини і є джерелом творчого натхнення, з громадянською відповідальністю за все, що відбувається в країні і з країною: «Справжнє громадянське виховання, починається там, де ідея і особиста праця - піт, мозолі, зливаються воедино, творять те, про що народ говорить: у людини є святе за душею. Я твердо переконаний, що цим святим для кожної людини повинна стати праця, одухотворена високою ідеєю. Це така ж сама святиня, як і обов'язок перед полеглими за наше щастя. Коли я вдумуюсь у слова патріотизм, Батьківщина, громадянин, – ці слова завжди зв'язуються в моєму уявленні з трьома іншими поняттями: народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [7, с. 313].

Отже, в арсеналі діяльності радянської педагогіки з патріотичного виховання підростаючого покоління було багато засобів і методів впливу. Однак головне – це включення кожної особистості в конкретну діяльність з творення й примноження багатства і краси своєї Вітчизни.

Розмірковуючи про всебічний розвиток особистості, В. Сухомлинський визначав три рушійні сили розвитку виховання: це сама індивідуальність, її природа; спеціально організований соціум; власна активність. Стрижневими, провідними компонентами, які визначають сутність виховання, впливають на всі сторони виховного процесу, на думку В. Сухомлинського, є моральність і патріотизм. Джерело моральності та патріотизму він бачив, в утотоженні інтересів громади, суспільства з власними інтересами, у гармонії особистого щастя і суспільного блага, особливо в умінні підкоритися громадянському обов'язку, у піднесенні суспільних інтересів над власними, усуваючи таким чином конфлікт між індивідуальною та суспільною етикою [6, с. 273].

Аналіз теоретичних засад, стану та проблем системи патріотичного виховання молоді дає підстави стверджувати, що серед педагогічних досліджень, присвячених цій проблемі в 50-60 рр. XX ст., виділяються роботи І. Мар'єнко, М. Терентія, Ф. Хвалова.

Учений-педагог І. Мар'єнко дав глибокий теоретичний аналіз проблемі патріотичного виховання, практичні рекомендації щодо формування патріотичної свідомості учнів під час навчального процесу, обґрунтував єдність патріотичної свідомості, почуттів і поведінки учнів. Його висновки та рекомендації зробили істотний внесок у розробку основних напрямків патріотичного виховання того часу.

70-80 рр. XX ст. характеризуються появою різнопланових аспектів патріотичного виховання підростаючого покоління. Автори численних досліджень розглядають проблеми взаємозв'язку патріотичного виховання з іншими напрямками виховної роботи, визначення ефективності патріотичного виховання учнів різного віку, можливості різних видів діяльності учнів у патріотичному вихованні, підготовки

студентів педвузу до патріотичного виховання учнів загальноосвітньої школи та ін. (Ф. Савченко, Т. Страгов, К. Сафіуліна, Л. Саклешіна, В. Шахненко та ін.) [3, с. 45].

Необхідно відзначити, що в середині 80-х рр. ХХ ст. відбулася втрата колишніх ідеологічних орієнтирів. Посилилися агресивність середовища, соціальна нестабільність, змінився характер спілкування людей у зв'язку з утратою традицій общинності, взаємодопомоги. Виявилось вагоме відчуження молоді від офіційно пропагованих соціальних цінностей, школи, сім'ї. Молодь дедалі більше гостро відчувала незатребуваність суспільством своїх знань і таланту. Поступове зниження цінності такого явища, як патріотизм, й інші аналогічні чинники значно ускладнювали здійснення ефективної освітньої політики. Руйнація старої системи виховання призвела до того, що, не засвоївши цінність патріотизму, молоде покоління формувалося на цінностях крайнього індивідуалізму й егоїзму.

Падіння комуністичного режиму в Україні призвело до руйнації усталених уявлень радянських людей щодо себе та свого місця у світі, що викликало масову кризу ідентичності й, як наслідок, руйнацію основ радянського патріотизму. Отже нове покоління починало своє життя у країні, в якій повністю була відсутня будь яка ідеологія чи система цінностей. Оскільки у світі немає порожнечі, утворений вакуум швидко став заповнюватися технологіями руйнації самосвідомості. До таких технологій ми можемо віднести передусім «масову культуру» з її культом насильства, егоїзму; систему тиску думки, що викликає апатію, байдужість; упродовження деструктивних релігійних сект і вчень тощо. Якщо особистість перестає відчувати підтримку соціального середовища, Батьківщини, вона неминуче потрапляє у пастку цінностей, позбавлених громадянського змісту. Це основа розвитку егоїзму особистості.

Так, у доповіді міністра освіти України П. Таланчука на загальнодержавній нараді працівників освіти 22 липня 1992 р. підкреслювалось, що «у спадщину від тоталітаризму отримали глибоку кризу в економіці, пограбовану культуру, викривлену історію, зденаціоналізовану особистість...» [5, с. 3].

Таким чином, відповідною реакцією незахищеної особистості стає агресія проти суспільства, антигромадська поведінка різних форм – злочинність, тероризм, наркоманія тощо.

Саме тому на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні назріла нагальна потреба виховання підростаючого покоління в дусі національно-патріотичних традицій, що склалися багато століть. Необхідно було створити такі умови для молодого покоління, щоб воно проживало в суспільстві, що сповідує традиційні цінності й водночас користується досягненнями сучасної науки й техніки.

Розглянуті педагогічні дослідження переконують у тому, що у своєму історичному розвитку виховання дітей є найефективнішим тоді, коли воно є природним, тобто враховує природу дітей, докільця, має народний, національний характер, ґрунтується на досягненнях людино-, вітчизнознавчих, суспільних наук. Значна частина педагогів нашої держави дійшла висновку, що фундаментальні, системоутворюючі поняття «нація», «патріотизм», «національна культура», «національна духовність» багато в чому визначають сутність, зміст, завдання, мету, форми і методи виховання підростаючих поколінь кожного народу. Чимало зробили в цьому аспекті академіки А. Алексюк, П. Кононенко, А. Погрібний, М. Стельмахович, відомі педагоги О. Вишневський, В. Каюков, Є. Сявков, Б. Ступарик та ін.

Отже, для уникнення появи нових суперечностей у процесі взаємодії двох освітньо-виховних доктрин (радянської системи цінностей та виховної політики незалежної демократичної України) слід творчо використати педагогічні надбання України 50-80 рр. ХХ ст., зокрема їх соціально-педагогічний аспект у царині патріотичного виховання, оскільки у вихованні почуття патріотичної гідності велике значення має правдиве висвітлення соціальних складових історії культури та освіти народу, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок нашої спадщини.

Саме націленість на соціальну затребуваність молоді, усвідомлення підлітками своєї «потрібності», значущості в суспільстві, соціальне замовлення на молодіжну творчість і активність дало б величезний позитивний імпульс освоєння цінностей патріотизму, різко підвищило б його ефективність, вплив на громадську свідомість, самовиховання і самовдосконалення.

Україна завдяки освітнім реформам кінця ХХ століття змогла свій патріотичний потенціал інтегрувати у світове співтовариство, включивши у нього культурно-історичні духовні цінності; достатнє розуміння особистих потреб людини та їх відповідність колективним, громадським і державним; перевагу духовного начала над матеріальним; соборність; здатність відтворювати духовно-моральний потенціал.

На жаль, у часи державної незалежності окремі проблеми в духовно-гуманітарному житті залишилися, а деякі додалися. На думку соціологів, до цього призвели такі явища, як відсутність морального виміру в політиці; девальвація морально-патріотичних цінностей; деформація мотиваційної поведінки [1]. Унаслідок цих та інших причин у суспільній свідомості відбулося посилення меркантилізму та апатії, приниження ролі науки і освіти, культури тощо. Не вирішувалася до цього року і така принципова проблема, як національно-патріотична самоідентифікація українського суспільства.

Отже, слід зауважити, що розвитку соціально-педагогічних аспектів патріотичного виховання молоді в Україні другої половини ХХ століття сприяли такі фактори, як:

- посилення духовного-гуманітарних аспектів у навчально-виховному процесі;
- культивування патріотичної свідомості молоді у поєднанні соціального зростання;
- підвищення духовно-національної культури підростаючого покоління на базі етнознавчого матеріалу.

Історія вітчизняної педагогічної думки переконливо свідчить про те, що вагомі результати у вихованні молодого покоління досягаються тоді, коли в ньому домінують найвищі моральні та соціальні цінності – любов до Бога, Батьківщини і рідного народу як соціуму, але такі здобутки науки, світового досвіду законодавство України про освіту і виховання ще повністю не враховує. Пошуку оптимальних шляхів здійснення такої роботи, зокрема через упровадження історичного досвіду, мають бути присвячені подальші наукові дослідження.

Література:

1. Валевський О. Політичний конфлікт у сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу / О. Валевський, А. Ішмуратов. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – С. 13.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Жарський Е. Історія виховання / Е. Жарський // Мандрівець. – 1994. – № 2. – С. 45.
4. Кононенко П. Українознавство – наука самопізнання українського народу / П. Кононенко // Українознавство. – К.: НДІУ, 2002. – № 1-2. – С. 23.
5. Освіта. – 1992. – 28 липня.
6. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення / Б. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
7. Сухомлинський В. Шматок хліба. Вибрані твори / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – 639 с.
8. Червак Б. Український націоналізм (До питання про ідеологічні засади) / Б. Червак. – Трускавець: Відродження, 1993. – 90 с.

Кульчицький В.Й.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

В статье рассматриваются факторы развития социально-педагогических особенностей патриотического воспитания в Украине второй половины ХХ века; освещается особая роль патриотического воспитания в становлении молодого человека как личности; анализируются

теоретические основы, состояние и проблемы патриотического воспитания молодежи в указанный период; на основе историко-педагогического опыта обосновывается необходимость выделения социально-педагогических особенностей развития патриотического воспитания молодежи Украины как объективной потребности современного украинского общества; сделаны выводы о необходимости изучения и анализа с точки зрения современности целостной поэтапной системы патриотического воспитания молодежи в советские времена.

Ключевые слова: социально-педагогическое развитие, патриотическое воспитание, личность, молодежь.

Kul'chytskyj Y.J.

FACTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL AND PEDAGOGIC PECULIARITIES OF PATRIOTIC UPBRINGING IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XX-TH CENTURY

The article examines the factors of the social and pedagogical peculiarities of patriotic upbringing in Ukraine in the second half of the XX-th century; highlights special role of patriotic upbringing in the development of a young person as an individual; defines social and educational prerequisites of patriotic upbringing in Ukraine in the second half of the XX-th century; focuses on social and educational aspects of patriotism upbringing among the young people; makes social and pedagogical, psychological analysis of structure of patriotism as a complex unity that can provide such components as: emotional-psychological, ideological-efficient and effective-practical; proves that the unity of these components increases the force of impact of patriotism on the progressive development of society; outlines the purpose and the content of patriotic upbringing in the formation of an individual as a citizen; analyses theoretical foundations, state and problems of patriotic upbringing of youth in the mentioned period; based on historical and pedagogical experience, the necessity of distinguishing social and pedagogical peculiarities of patriotic upbringing of youth in Ukraine as an objective need of modern Ukrainian society; conclusions, about the necessity to study and to analyze from the point of view of today's integrated and phased system of patriotic upbringing of youth in the Soviet times, are made. Thus, the present-day state power should understand that politics of the State and nation-building would be the most successful if it would be built on the solid foundation, laid and based primarily on patriotic upbringing of the young generation.

Key words: social and educational development, patriotic upbringing, personality, youth.

УДК 930.25:355.23(477.72) «19-20»

Нагрибельний Я.А.*

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБОМ НАВЧАННЯ
У МОРСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДНЯ ХЕРСОНЩИНИ (КІН. ХІХ СТ.)**

Матеріал статті репрезентує історичний дискурс розвитку морської освіти на Херсонщині в кін. ХІХ ст., досліджено специфіку підготовки фахівців флоту в історичній площині, а саме в період фундації морської освіти – наприкінці ХІХ ст. Акцентовано увагу на чинниках, що впливають на формування особистості майбутнього фахівця морської галузі. Досліджено низку факторів, що корегують цей процес, оскільки одним із них є навчання в морських закладах освіти, то в матеріалі статті приділено увагу засобам морально-естетичного, фізичного, культурного, релігійного розвитку, які були визначальними в процесі підготовки моряків. У публікації наведено архівні матеріали, які підтверджують проаналізовані нами чинники.

Ключові слова: морська освіта, фахівці флоту, формування особистості моряка, фактори впливу.

Постановка проблеми формування особистості засобом навчання в морських закладах освіти Півдня Херсонщини в кін. ХІХ століття зумовлена необхідністю цілісного уявлення про структуру професійної підготовки кадрів.

* © Нагрибельний Я.А.*